

Verkennen van educatieve behoeften

Eleonoor van Gerven

Als je eenmaal weet hoe begaafdheid het leer- en ontwikkelingsproces van begaafde leerlingen kan beïnvloeden, kun je in je didactisch handelen er goed op aansluiten. Hoe beter je die aansluiting voor elkaar krijgt, des te groter wordt de kans op succes. Aansluiten betekent niet alleen dat je materialen gaat aanbieden die ontwikkeld zijn voor begaafde leerlingen. Aansluiten betekent dat je inzet op het vaststellen en bereiken van leerdoelen waardoor de leerling zich verder ontwikkelt. Dat kun je het beste doen door eerst een educatief profiel van de leerling te maken.

Leren betekent verandering door ontwikkeling. Het leerproces van begaafde leerlingen is daar geen uitzondering op! Voor elke leerling streef je veranderingen na. Dat lukt het beste als je uitgaat van de eigenheid van de leerling. Die eigenheid kun je vertalen in zijn educatieve behoeften. Die behoeften moet je zien (Zien van Educatieve Behoeften – ZEB), je moet ze begrijpen door ze in de juiste context te plaatsen (Begrijpen van Educatieve Behoeften – BEB) en vervolgens moet je er zo op reageren dat het ontwikkelingsproces positief beïnvloedt wordt en de leerling tot leren komt (Reageren op Educatieve Behoeften - REB). Effectief leerkrachtgedrag kun je dus samenvatten in ZEB-BEB-REB.

Om bij de educatieve behoeften van begaafde leerlingen aan te sluiten is het handig als je werkt op basis van de cyclus van Veranderingsgericht werken. In deze cyclus zet je vergelijkbare stappen als in het proces van handelingsgericht werken. Het belangrijkste verschil is echter dat je gericht streeft naar een verandering van de bestaande situatie. Die verandering moet 'winst' opleveren voor jou én de leerling. Die 'winst' kan zich vertalen in leerrendement, maar kan net zo goed zichtbaar worden in veranderend gedrag of een toenemend welbevinden van de leerling. Veranderingsgericht werken gaat uit van het oplossingsgericht denken en heeft een insteek die gericht is op ontwikkeling en verandering en niet op problemen. Veranderingsgericht werken gaat ervan uit dat als jij wilt dat 'het kind verandert' jij als leraar jouw handelen verandert.

Situatie – Interventie – Effect

Het proces van veranderingsgericht werken is een hulpmiddel om tot effectief leerkrachtgedrag te komen. In de praktijk betekent het proces dat er een *situatie* is waarin je verandering wilt aanbrengen. Stel dat de leerkracht in haar groep een leerling heeft die zich lijkt te vervelen en waarbij de ontwikkeling stagneert. Het lijkt als of hij nauwelijks leert. Het liefst wil de leerkracht dat de leerling zich uitgedaagd voelt door het leerstofaanbod. Want dan neemt de kans toe dat de leerling weer tot leren komt en zijn ontwikkeling weer groei laat zien. Omdat *effect* te bereiken moet ze bedenken welke *interventie* passend is. Een passende interventie zou een moeilijker leerstofaanbod kunnen zijn. Maar dan is de vraag wanneer de leerling zich daardoor uitgedaagd

voelt. Welke leerstof verleidt hem om te gaan reiken naar de zone van naastgelegen ontwikkeling? De volgende vraag die zij zichzelf kan stellen is hoe de begeleiding van de leerling er heel concreet moet uitzien om die uitdaging op te kunnen oppakken. Die precieze afstemming hangt af van de educatieve behoefte van de leerling. Wat zijn zijn sterke kanten en wat zijn zijn zwakke kanten?

Stel nu eens dat een leerkracht in groep 1-2 haar begaafde leerling gaat uitdagen met creatieve opdrachten om het splitsen van 10 te oefenen. De leerling voldoet aan alle rekenvoorwaarden om hier aan toe te zijn om. De leerkracht bedenkt een aantal leuke opdrachten die sterk onderzoekend gericht zijn. Het is de bedoeling dat de leerling zonder lange instructie zelfstandig aan de slag gaat. De begaafde leerling pakt de uitdaging enthousiast aan. Maar na elke opdracht ziet ze dat hij niet tot de beheersing van het (tussen)doel toont dat ze bij de opdracht had gesteld. Dan kan ze zich afvragen of het rekenkundig niveau dat ze van de leerling vraagt te hoog is. Maar er zou even zo goed iets anders aan de hand kunnen zijn. Om de interventie beter af te stemmen op de leerling moet ze dus kennelijk méér weten, dan alleen zijn didactisch niveau. Welke overige factoren zouden het succes van de leerling kunnen beïnvloeden? Beschikt de leerling wellicht niet over de juiste taakaanpakstrategieën? Heeft de leerling meer tussentijdse begeleiding nodig? Zou de leerling beter leren als hij mag samenwerken? Of leert deze leerling beter als hij minder zelfstandig moet onderzoeken maar eerst mag nadoen?

Het proces van veranderingsgericht werken

Veranderingsgericht werken vraagt een onderzoekende houding vergelijkbaar met het proces van actieonderzoek. Het leuke is dat leraren ongemerkt elke dag al van die actieonderzoekjes doen. In het geval van de leerling met de splitstaken heb je eigenlijk al een actieonderzoekje 'te pakken'. Als een leerkracht een groepsplan opstelt doet ze eigenlijk ook onderzoek. Ze stelt vast welke interventies nodig zijn om gestelde leerdoelen te bereiken. Als een leerkracht een les voorbereidt doet ze actieonderzoek door na te gaan wat de beginsituatie van de leerlingen is en hoe ze in haar les daarop het beste kan aansluiten. Ook als ze met een leerling praat nadat zich een conflictje heeft voorgedaan doet ze eigenlijk zo'n onderzoekje. Het is handig om je daarvan bewust te zijn. Zo weet je ook dat leerkrachten al over heel veel praktische onderzoeksvaardigheden beschikken die hen kunnen helpen als ze de educatieve behoefte van slimme kleuters gaat verkennen.

Het verkennen van educatieve behoeften bij begaafde leerlingen betekent niet dat er altijd een heel uitgebreid onderzoek naar de leerling gaat plaatsvinden. De aanleiding voor een diepgaand onderzoek is vaak gelegen in een situatie waarin de leerkracht onvoldoende kan aansluiten op wat de leerling nodig heeft omdat ze handelingsverlegen is. Maar er kunnen ook situaties zijn waarin zij zich niet handelingsverlegen voelt, maar desondanks toch niet zo goed aansluit bij wat de leerling nodig heeft. In dat geval laten ouders vaak weten dat hun kind thuis allerlei signalen afgeeft van onbehagen. Soms heeft de leerkracht die signalen op school ook gezien in de vorm van minder gewenst gedrag, maar heeft ze deze niet als een signaal van onbehagen geïnterpreteerd. Op dat moment wordt er een signaal afgegeven dat er behoefte is aan verandering en een effectieve leerkracht speelt daarop in.

Veranderingsgericht werken kent een aantal proceselementen. Als IB bepaal je samen met de leerkracht waar jullie instappen in de cirkel van zorg. Als IB ben je vooral procesbegeleider en onderzoecoördinator. Je zorgt ervoor dat jullie geen handelingen verrichten in het proces die niet nodig zijn om de gewenste verandering te bereiken. Eigenlijk kun je dit proces zien als een winkelmandje: jij legt alléén die elementen in je mandje, die je nodig denkt te hebben om de bestaande situatie voor de leerkracht en de leerling te kunnen veranderen. Wat zijn nu eigenlijk de stappen in het proces en wat zou je kunnen helpen bij elke stap?

TOOL

Proceselementen in een cirkel van zorg

1. De leerkracht heeft een beeld van haar groep.
2. Een leerling valt op.
3. De leerkracht betrek de IB bij haar denkproces.
4. Verkenning met ouders en de leerkracht.
5. Wat wordt de volgende stap?
 - a. Ik (IB) formuleer een 'onderzoeksvraag'.
 - b. Ik ga na of ik alle antwoorden heb die nodig zijn om te kunnen adviseren.
 - i. Ik weet voldoende en dus ga ik een advies voor begeleidingsplan maken (ik ga door naar stap 6 b).
 - ii. Ik weet nog niet voldoende en daarom zet ik een schooldiagnostisch onderzoek op.
6. Ik bedenk wat ik nodig heb om antwoord te geven op mijn onderzoeksvraag.
 - a. Welke bronnen ga ik gebruiken?
 - b. Hoe ga ik die bronnen gebruiken?
7. Ik heb mijn onderzoek gedaan en orden mijn bevindingen.
 - a. Ik interpreteer wat ik heb gevonden en trek conclusies.
 - b. Ik stel het educatief profiel vast door de educatieve behoeften te benoemen. Ik prioriteer de behoeften. Wat heeft de leerling het eerste nodig?
 - c. Ik bespreek mijn bevindingen met de betrokkenen.
8. De leerkracht maak (samen met de leerling) een plan om tegemoet te komen aan de behoeften.
9. Ze voeren het plan uit.
10. Wij evalueren proces en resultaat.

VOORBEELD**'Het winkelmandje' van Jos**

Jos heeft de ouders van Mark (4,8 jaar) uitgenodigd voor een gesprek. Jos dat Mark een slimme kleuter is. Er zijn wel wat tegenstrijdigheden in het gedrag van Mark. Daardoor vindt Jos het moeilijk om goed te bepalen wat Mark nodig heeft. Als Mark zich onbespied waant, pakt hij moeilijke werkjes uit de kast die hij in één keer goed doet. In de bouwhoek laat hij zien een groot ruimtelijk inzicht te hebben. In open situaties valt zijn taalvaardigheid op. Maar als Jos Mark een taak geeft, klaagt hij snel dat hij te moeilijk is. Resultaten op die werkjes vallen erg tegen.

Het gesprek met de ouders van Mark levert duidelijkheid op. Zij herkennen de beschrijving die Jos geeft helemaal. Mark beschikt over heel veel leer- en persoonlijkheidseigenschappen van een begaafde leerling. In vrije speel-leersituaties bloeit Mark op. Maar dat is alleen als hij kan spelen met kinderen die op eenzelfde manier denken als hij. Zijn ouders geven nog een interessante tip. Mark laat thuis ook zien wat hij allemaal kan als ze hem een taak geven die hij samen met Sjoerd mag doen. Sjoerd is zijn oudere vriendje, maar Mark is goed tegen hem opgewassen.

Na afloop van het oudergesprek overdenkt Jos de informatie. Eigenlijk gaat het hem nu te ver om meteen een schooldiagnostisch onderzoek te doen. Hij heeft het idee dat hij eigenlijk weet wat er moet gebeuren. Hij gaat uit van het SIE-model: situatie - interventie – effect. De situatie is dat Mark een deel van de schooltijd minder de kans neemt om zijn aanleg te verzilveren. Het effect dat Jos wil bereiken, is dat Mark meer van zijn aanleg gaat omzetten in prestaties. De interventie die hij bedenkt is dat hij Mark in leersituaties meer wil koppelen aan ontwikkelingsgelijken. Dat sluit aan bij de informatie die zijn ouders gaven.

Onderzoek doen begint met een vraag

Stel dat je met een verkorte route toch onvoldoende zicht krijgt op wat de leerling nodig heeft. Dan is dat het moment waarop je schooldiagnostisch onderzoek gaat doen naar de leerling. Daarvoor maak je gebruik van een toolkit voor het herkennen én begeleiden van begaafde leerlingen. Het Digitaal Handelingsprotocol Hoogbegaafdheid is zo'n toolkit. Dit is 'gereedschapskist' met verschillende instrumenten. Elk instrument afzonderlijk is een hulpmiddel om informatie te verzamelen en/of te ordenen. Door het juiste gebruik ervan kun je veel bruikbare informatie over een leerling verzamelen.

Een toolkit gebruik je alleen goed als je één of meerdere onderzoeksvragen formuleert. Dat is bij een onderzoek naar een begaafde leerling óók zo. De onderzoeksvraag bepaalt welke elementen je uit een toolkit nodig hebt. Stel dat je wilt weten of jij het gedrag van de leerling terecht kunt interpreteren als een signaal van demotivatie. Dan kun je in de toolkit kiezen een selectie van observatiepunten samen te stellen die jou zicht geven op de motivatie van de leerling. Zo'n selectie wordt gepresenteerd in de vorm van een reeks uitspraken. Door de leerling te observeren kun je antwoord geven op die uitspraken. Stel nu eens dat je de indruk hebt dat de leerling niet gemotiveerd is en je hebt ook de indruk dat dit komt omdat het leerstofaanbod van een te laag

niveau is. In dat geval breid je jouw onderzoek uit door ook een didactische niveau bepaling te doen. Je gaat het ontwikkelingsniveau van de leerling met behulp van je eigen leerlingvolgsysteem vaststellen.

Maar je vraag kan ook nog veel fundamenteeler zijn, bijvoorbeeld 'heb ik te maken met een leerling die zoveel kenmerken van een begaafdheid laat zien, dat ik mag aannemen dat hij prestaties kan leveren op het niveau van een begaafde leerling?' In dat geval kan het verstandig zijn om een breed onderzoek te doen met de toolkit. Dat is een stevige tijdsinvestering die echter wel heel lonend kan zijn omdat je vervolgens jouw handelen meteen veel breder kunt afstemmen op specifieke leerling behoeften.

In alle gevallen betekent onderzoek doen dat ouders én leerling actieve participanten zijn in het proces. Voor de leerling betekent dit dat je niet alleen *over* hem praat, maar vooral ook *mét* hem praat!

Maak gebruik van je bronnen

Om je onderzoek naar jouw leerling zo betrouwbaar mogelijk te maken, maak je gebruik van verschillende bronnen. Een goede toolkit stuurt daarop aan. Informatie die je zo verzamelt, laat je meewegen in je een conclusie.

Stel dat je te maken hebt met een leerling die op school een heel wisselend tempo laat zien tijdens zijn werk. Die leerling begint vaak als eerste met zijn werk en is vaak als laatste klaar. Tussentijds laat hij zien dat hij periodes van intensief aan de slag zijn afwisselt met periodes van ogenschijnlijk niets doen. Jouw eerste idee is dat de taken hem niet uitdagen. In het diagnostisch gesprek met de ouders blijkt dat zij het wisselend tempo van hun zoon herkennen. Ze zien het thuis ook. Zijn vader vertelt dat naarmate de situatie vrijer wordt, zijn zoon steeds langzamer wordt. Het gesprek levert voor jou waardevolle informatie op. Je voorlopige conclusie verschuift. Je kunt nu afleiden dat er een kans bestaat dat als de taak meer gesloten van aard wordt het werktempo zou kunnen verhogen. Maar dat weet je nog niet zeker.

De volgende stap is dat je de leerling observeert. Na afloop van de werkuur laat je de leerling vertellen hoe hij het proces heeft aangepakt. Het valt je op dat de leerling jouw instructie begin van de week wel goed heeft begrepen, maar dat ze eigenlijk niet bedenkt hoe ze de taak nu handig kan aanpakken. Haar oplossing is om vaak bij iemand anders te gaan kijken die met hetzelfde werkje bezig is. Zo verzamelt ze tips hoe ze verder kan. Maar ja, tips verzamelen kost tijd en zo komt het dat haar werkje niet binnen de tijd af is.

Jouw voorlopige conclusie, dat de taak meer gesloten zou moeten zijn, is in dit geval daarom niet terecht. De leerling heeft moeite om een goede taakaanpak voor ogen te krijgen en heeft dus zeker geen gesloten taak nodig. Uit het werkproces dat in een gesloten taak zichtbaar wordt, haalt hij kennelijk niet de goede informatie om in een meer open situatie toe te passen. Hij heeft een leerkracht nodig die voor hij met zijn werk begint, erop aan stuurt dat hij hardop zijn taakaanpak verwoord. Zo leert hij een eigen plan maken.

Doortoetsen

Naast gedragsobservaties en het gesprek met ouders en leerling, is het afnemen van toetsen ook een manier om informatie te verzamelen over de leerling. In eerste instantie stel je met behulp van de toetsen en/of peilpunten van het moment vast wat het huidige ontwikkelingsniveau is. Je beoordeelt of die toetsresultaten in lijn zijn met wat jij verwacht. Jouw verwachting wordt mede bepaald door de mate waarin de leer- en persoonlijkheidseigenschappen van begaafde leerlingen in deze leerling zijn te herkennen. De toolkit helpt je bij het interpreteren van die resultaten.

Als er veel leer- en persoonlijkheidseigenschappen zichtbaar zijn, verwacht je dat de leerling ook goede resultaten op de toetsen haalt of dat voor het peilpunt vastgestelde vaardigheden door de leerling ook bereikt worden. In dat geval ga je 'doortoetsen'. Doortoetsen is het doen van een niveaubepaling bij een leerling. Daarvoor gebruik je een peilpunt of toets die volgens de toetskalender pas na een volgende periode afgenomen hoeft te worden. Stel dat je met behulp van het leerling observatiesysteem ziet, dat Jeroen van 5,4 jaar voor het onderdeel zintuigelijke waarneming ten minste de vaardigheden beschikt die horen bij zijn leeftijd, dan kijk je op ditzelfde onderdeel of Jeroen wellicht ook al over vaardigheden beschikt die je verwacht van een kind van 6 jaar. Betreft het een leerling uit groep 3 – 8 dan toets je net zolang door tot de leerling geen I score meer haalt op de toets.

Maar als de prestaties nu sterk achterblijven bij jouw verwachtingen, dan kan het helpen om na te gaan welke factoren uit het 'model van begaafdheid en uitblinken' van invloed zouden kunnen zijn. Zijn er veel kenmerken van begaafdheid dan kan het óók zinvol zijn om door te toetsen. Schoolprestaties van begaafde leerlingen kunnen je voor verrassingen plaatsen. Juist als een taak te eenvoudig voor hen is, kunnen prestaties conform jouw verwachting achterwege blijven. Als de taak dan moeilijker wordt, zie je veelal een opleving bij de leerling en worden de prestaties beter.

Bij begaafde leerlingen zien we nog weleens dat er niet wordt doorgetoetst omdat de leerling relatief eenvoudige taken in het dagelijks leerstofaanbod nog niet zonder fouten kan. In de groepen 1-2 zien we dan dat met name taken waarbij er veel van de motoriek gevraagd wordt, zoals knippen en plakken, aanleiding zijn om geen cognitief complexere taken aan te bieden of om door te toetsen. Dat is jammer, daarmee doe je de slimme kleuter echt te kort. Je motoriek zegt namelijk niets over je vermogen tot probleemoplossend denken.

TOOL**Handige vragen**

- Herkennen van kenmerken van begaafdheid
 - Welke voorbeelden kun je noemen die voor jou een indicatie zijn dat jouw kind misschien begaafd is?
 - Wanneer zie je dat gedrag?
 - Zie je dit vaak of alleen onder speciale omstandigheden?
- Herkennen van sociaal-emotioneel welbevinden
 - Plezier in het naar schoolgaan
 - Wanneer zie je dat jouw kind met plezier naar schoolgaat?
 - Hoe vertelt jouw kind over school
 - Is er een patroon herkenbaar in de momenten waarop je kind laat merken niet graag naar school te gaan?
 - Sociale contacten
 - Met wie speelt jouw kind graag?
 - Hoe gaat zo'n middag samen spelen? Hoe verloopt het spel?
 - Met wie speelt/werkt jouw kind niet zo graag?
 - Motivatie
 - Wat zou ik kunnen zien als jou kind minder gemotiveerd raakt?
 - Hoe kun jij thuis zien dat je kind minder gemotiveerd is voor schoolse taken?
- Herkennen van onderwijsbehoeften
 - Hoe ervaar je de prestaties van je kind. In hoeverre sluiten deze aan bij jouw verwachting?
 - Is dat ook wel eens anders en waar maak je dat dan uit op?
 - Hoe ga je daar thuis mee om?
 - Wat zou jouw kind graag willen leren?

Samenvatting

In dit artikel staat het proces van verkennen van educatieve behoeften bij begaafde leerlingen centraal. ZEB (Zien van Educatieve Behoeften) en BEB (Begrijpen van Educatieve behoeften) vraagt dat je écht stilstaat bij de leerling en de situatie waarin deze leerling tot leren wordt uitgenodigd. Hoewel dat veel tijd vraagt, levert het je ook heel veel op. Door goed stil te staan bij de situatie kun je zien waar je veranderingen kunt inzetten om beter bij de leerling aan te sluiten. Veranderingsgericht werken is een proces waarin jij zelf bepaalt welke elementen uit het proces nodig zijn om tot een duidelijk educatief profiel te komen. Het onderzoeksproces en het gebruik van bijbehorende instrumenten en bronnen wordt gestuurd door de vraag of vragen die jij formuleert. Ouders en leerling zijn natuurlijke en actieve participanten in dit proces. Of je het doel van de gewenste veranderingen realiseert, hangt vooral af van jouw eigen houding. Kinderen veranderen alleen in hun gedrag en ontwikkeling als jij hen daartoe uitnodigt!